

Проблемні питання притягнення до відповідальності за вияв неповаги до господарського суду

Коверзнев В. О.

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»,
бульвар Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
v.koverznev@ukr.net*

Ключові слова:

*неупереджений суд, заходи
процесуального примусу, вияв
неповаги до суду.*

У статті акцентовано увагу на тому, що порушення учасником справи, яка розглядається в порядку господарського судочинства, або іншою присутньою особою порядку під час судового засідання може тягнути за собою відповідальність як за нормами Господарського процесуального кодексу України, так і за нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, що на практиці ускладнює процес визначення процедури застосування до правопорушника заходів юридичного впливу. Крім того, наділення господарського суду правом розглядати справу про адміністративне правопорушення, пов'язане із вчиненням особою неповаги до того ж складу господарського суду, в окремих випадках може викликати обґрунтовані сумніви в неупередженості судді, який розглядає таку справу.

Зазначене потребує чіткого розмежування юридичних складів правопорушень, пов'язаних із порушенням порядку під час судового засідання в господарській справі, чи невиконанням учасниками справи або особами, які присутні в залі судового засідання, розпоряджень головуєчого судді, а також визначення процедури застосування до порушника заходів юридичного впливу.

Автором обґрунтовано, що участь судді, який вирішує господарську справу, в розгляді справи про притягнення особи до адміністративної відповідальності за статтею 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з учиненням особою в господарському процесі дій, пов'язаних із злісною непокорю законному розпорядженню головуєчого чи порушенням порядку під час судового засідання, що свідчать про явну зневагу до суду, за об'єктивним і суб'єктивним критеріями оцінки не є беззаперечним свідченням упередженості судді та не виключають участі такого судді в розгляді справи про притягнення особи до адміністративної відповідальності за умови, що суддя не зловживає повноваженнями щодо притягнення особи до відповідальності за вияви неповаги до суду і в такій спосіб не намагається звести особисті рахунки у відповідь на образу або через особистий конфлікт.

Аргументовано, що чинний порядок вирішення справи щодо вияву неповаги до суду, який за ознаками суспільної небезпеки носить характер кримінального проступку, порушує конституційні гарантії особи на правовий захист у суді та доведення в суді переконливості власної думки, а тому підлягає удосконаленню.

Problem issues of liability for contempt of commercial court

Koverznev V. O.

State Organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine”,

Taras Shevchenko Boulevard, 60, Kyiv, Ukraine

v.koverznev@ukr.net

Key words:

impartial court, measures of procedural coercion, contempt of court.

The article emphasizes that the violation of the order by a party to the case under consideration in the procedure of commercial litigation or another person present during the court hearing may entail liability both under the Commercial Procedure Code of Ukraine and the Code of Administrative Offenses, which in practice makes it difficult to determine the procedure for applying to the offender measures of legal influence.

In addition, giving a commercial court the right to hear a case of an administrative offense involving a person of contempt of the same composition of the commercial court may in some cases raise reasonable doubts about the impartiality of the judge hearing such a case.

This requires a clear delineation of the legal components of offenses related to the violation of order during the court hearing in a commercial case, or non-compliance by the parties or persons present in the courtroom, the orders of the presiding judge, as well as defining the procedure for applying legal action. The author substantiates that the participation of a judge who decides a commercial case in the case of bringing a person to administrative responsibility under Article 185³ of the Code of Ukraine on Administrative Offenses in connection with a person in the economic process of actions related to malicious disobedience to the lawful order of the chairman whether the violation of the order during the court hearing, which shows obvious contempt of court, according to objective and subjective evaluation criteria is not indisputable evidence of bias of a judge and does not exclude the participation of such a judge in bringing a person to administrative responsibility. At the same time, conditions must be met that the judge does not abuse the power to prosecute a person for contempt of court and thus does not try to settle personal accounts in response to insult or personal conflict.

It is argued that the current procedure for resolving a case of contempt of court, which on the grounds of public danger is a criminal offense, violates the constitutional guarantees of legal protection in court and proving in court the persuasiveness of arguments, and therefore subject to improvement.

Вступ. Третього жовтня 2017 року Верховною Радою України було ухвалено Закон № 2147-VIII, в якому викладено нову редакцію Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), що діє з 15 грудня 2017 року [1].

ГПК України має окрему главу, присвячену заходам процесуального примусу. Відповідно до статей 131, 132 ГПК України заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та *запобігання*

створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства; заходи процесуального примусу застосовуються судом шляхом постановлення ухвали.

До заходів процесуального примусу, зокрема, належать попередження, видалення із зали судового засідання, штраф. Згідно зі статтею 133 ГПК України до учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, *за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого судді застосовується попередження, а в разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання.*

За приписом статті 135 ГПК України штраф стягується в дохід Державного бюджету з відповідної особи у випадках невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від виконання дій, покладених судом на учасника судового процесу; зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; неповідомлення про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин; невиконання ухвали про забезпечення, ненадання копій процесуальних заяв іншим учасникам справи.

У разі вчинення учасниками справи та/або іншими особи злісної непокори законному розпорядженню головуючого чи порушення ними порядку під час судового засідання або вчинення будь-ким дій, що свідчать про явну зневагу до суду настає відповідальність, передбачена статтею 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), при цьому справа про притягнення особи до адміністративної відповідальності розглядається тим самим господарським судом, який вирішує господарську справу і під час вирішення якої було вчинене адміністративне правопорушення, але в порядку, передбаченому КУпАП [2, ст. 221¹].

Загалом порушення учасником справи або іншою присутньою особою порядку під час судового засідання може тягнути за собою відповідальність як за нормами ГПК України, так і за нормами КУпАП, що на практиці створює складнощі з визначенням процедури застосування до порушника заходів юридичного впливу (за правилами господарського судочинства чи за правилами КУпАП?).

Крім того, наділення законом господарського суду правом розглядати справу про адміністративне правопорушення, пов'язане з вчиненням особою акту неповаги до того ж складу господарського суду, в окремих випадках може викликати сумніви в неупередженості судді, який розглядає таку справу, та давати підстави стверджувати про порушені господарським судом гарантії статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3].

За таких обставин виникає потреба в чіткому розмежуванні юридичних складів правопорушень, пов'язаних із порушенням порядку під час судового засідання в господарській справі, та/або невиконанням учасниками справи або особами, присутніми в залі судового засідання, розпоряджень головуючого судді, а також визначення процедури застосування до порушника заходів юридичного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні аспекти господарського

процесуального права досліджено в працях В.К. Мамутова, В.А. Устименка, О.А. Беляневич, С.Ф. Демченка, Д.М. Притики, В.Ю. Уркевича та інших. Але питання застосування відповідальності в разі невиконання особами розпорядження головуючого чи порушення ними порядку під час розгляду господарської справи залишаються поза увагою представників школи господарського права, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження, особливо в сучасних умовах, коли блокування роботи господарських судів з метою незаконного спонукання до ухвалення певного рішення або перешкоджання в здійсненні правосуддя стає поширеним явищем.

Результати дослідження. Як зазначено у вступі, за статтею 133 ГПК України підставою для застосування до учасників справи та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, заходу процесуального примусу у вигляді попередження є невиконання ними розпоряджень головуючого судді. Якщо ж особа, якій вже оголошено попередження, повторно вчиняє такі саме дії – господарський суд має право видалити її із зали судового засідання.

Частиною другою статті 131 ГПК України встановлено, що оголошення попередження або видалення особи із зали судового засідання здійснюється ухвалою суду, при цьому не конкретизовано форму ухвали – усна, що постановляється без видалення суду до нарадчої кімнати, або письмова, що передбачає обов'язкове видалення суду до нарадчої кімнати.

Враховуючи ту обставину, що статтею 255 ГПК України не передбачена можливість оскарження такої ухвали в апеляційному порядку і що ухвали про оголошення попередження та про видалення особи із залу судового засідання оголошується судом негайно після вчинення особою правопорушення, при цьому не мають статусу виконавчого документа, що підлягає виконанню органом державної виконавчої служби чи приватним виконавцем. Такі ухвали доцільно постановляти усно, без видалення суду до нарадчої кімнати шляхом оголошення вступної та резолютивної частини, із занесенням ухвали до протоколу судового засідання. Зазначене призводить до економії судом процесуального часу та зменшення строків розгляду справи.

Постановлення господарським судом ухвали про оголошення попередження не несе негативних наслідків для учасника справи або особи, присутньої в залі судового засідання; така ухвала лише спонукає особу до приведення своєї поведінки до загальноприйнятих у суді правил, а також до сумлінного використання учасником справи своїх процесуальних прав.

Негативним наслідком видалення учасника справи із зали судового засідання є тимчасове

обмеження такої особи в здійсненні процесуальних прав, зокрема, давати в суді пояснення, заявляти клопотання, висловлювати міркування щодо доводів інших учасників процесу тощо. Негативним наслідком видалення із зали суду особи, яка не є учасником справи, є позбавлення такої особи можливості вільно спостерігати за ходом судового розгляду господарської справи, який здійснюється на засадах гласності та відкритості господарського судочинства.

Аналіз статей 185³ КУпАП, 133 ГПК України дає підстави для висновку, що притягнення учасників справи та інших осіб, які перебувають у залі судового засідання, до адміністративної відповідальності можливе лише в разі вчинення ними *злісної непокори* законному розпорядженню головуючого або *зухвало* порушення порядку під час судового засідання, що свідчить про *явну зневагу до суду* та встановлених у суді правил поведінки.

Негативним наслідком вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого частиною першою статті 185³ КУпАП, є накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850-2550 грн). Тобто, за ознаками суспільної небезпеки такі дії фактично носять характер кримінального проступку.

Статтею 221¹ КУпАП встановлено, що місцеві, апеляційні та касаційні господарські суди наділені правом розглядати справи, передбачені статтею 185³ КУпАП; така справа розглядається судьєю-доповідачем зі складу суду, який розглядає господарську справу, під час якої вчинено правопорушення, передбачене статтею 185³ КУпАП. За приписом статей 258, 277 КУпАП встановлено, що в разі вчинення правопорушення, передбаченого статтею 185³ КУпАП, протокол про адміністративне правопорушення не складається, а справи розглядаються протягом доби.

Системний аналіз статей 221¹, 258, 277 КУпАП дає підстави для висновку, що в разі вчинення особою в судовому засіданні дій, які утворюють склад правопорушення, передбаченого статтею 185³ КУпАП, господарський суд, який розглядає справу, повинен оголосити перерву; після цього суддя-доповідач відразу оголошує про розгляд справи про притягнення до адміністративної відповідальності особи, винної у вчиненні правопорушення, передбаченого статтею 185³ КУпАП, а розглянувши її, має повідомити про зміст винесеної постанови по справі про адміністративне правопорушення (нормами КУпАП не передбачений інститут нарадчої кімнати в справах про адміністративне правопорушення та оголошення винесених судом постанов), яка підлягає приєднанню до матеріалів господарської справи. Далі відбувається продовження розгляду господарської

справи. Такий висновок узгоджується з роз'ясненнями Ради суддів України, викладеними в рішенні від 04.11.2016 № 74 [4].

Встановлена КУпАП процедура розгляду справи про притягнення особи до адміністративної відповідальності за статтею 185³ не повністю узгоджується з іншими положеннями цього ж кодексу, а в окремих випадках може давати підстави для ствердження про порушення судом гарантій статті 6 Конвенції. Так, статтею 268 КУпАП передбачено, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, зокрема, має право давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги, користуватися допомогою перекладача.

Очевидно, що розгляд справи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 185³ КУпАП, негайно після вчинення особою такого правопорушення, позбавляє порушника права подавати докази, користуватися допомогою адвоката або іншого фахівця у галузі права, користуватися допомогою перекладача, якщо особа потребує цього. Позбавлення особи зазначених прав унеможливує належний захист у суді при розгляді справи про притягнення її до адміністративної відповідальності, а також доведення переконливості доводів, що гарантовано статтею 129 Конституції України [5].

Крім того, статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Право особи на незалежний і *неупереджений суд* впливає також із статті 19 Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року [6]. Слід зазначити, що Загальна декларація прав людини віддзеркалює ті права, які держави-члени ООН зобов'язалися поважати та забезпечувати усім тим, хто перебуває на їхній території і під їхньою юрисдикцією.

З огляду на основні положення, сформульовані у Бангалорських принципах поведінки судді [7, с. 64–91], неупередженість (об'єктивність) судді є необхідною умовою для належного виконання судьєю своїх професійних обов'язків; неупередженість судді повинна виявлятися не лише у змісті ухваленого ним рішення, але і в процесуальних діях, що супроводжують його при-

йняття. В тому разі, якщо особа має обґрунтовані сумніви у неупередженості (об'єктивності) судді, ухвалене таким суддею рішення не буде сприйматися та викличе незадоволення.

Неупередженість судді зазвичай визначається за критерієм «розумного стороннього спостерігача», згідно з яким у сторонньої, незацікавленої у вирішенні справи особи не повинно складатися враження про існування у судді ймовірного конфлікту інтересів, особистої зацікавленості у вирішенні справи, а також зауважень щодо його поведінки в судовому засіданні та за межами суду (в побуті).

Зокрема, у справі «Кастільйо Альгар проти Іспанії» (1998) Європейський суд з прав людини сформулював правову позицію, згідно з якою неупередженість суду повинна відповідати об'єктивному та суб'єктивному критеріям. За об'єктивним критерієм оцінка діяльності суду як установи повинна виключати будь-які сумніви щодо наявності інтересу вирішення справи на користь певної особи. Виходячи із суб'єктивного критерію оцінки поведінки конкретного судді як під час здійснення правосуддя, так і в поза-робочий час, вона повинна бути бездоганною та виключати справедливі нарікання з боку стороннього спостерігача.

Упередженість судді може виявлятися у висловлюваннях на адресу учасників справи або інших осіб, у публічних виступах, у поведінці за межами суду тощо, що дає змогу розумному сторонньому спостерігачу з великою вірогідністю спрогнозувати ухвалене таким суддею рішення в конкретній справі.

У пункті 67 Бангалорських принципів поведінки судді зазначено, що повноваження щодо притягнення до відповідальності за вияв неповаги до суду дають судді можливість контролювати ситуацію в залі суду та забезпечувати дотримання загальноприйнятих норм поведінки. Оскільки неповага до суду тягне за собою санкції, які є кримінальними за суттю та наслідками, їх слід застосовувати виключно як крайній захід, лише за умови наявності достатніх правових підстав і в чіткій відповідності до процедурних вимог. Ці повноваження потрібно використовувати з великою розсудливістю та обережністю. Зловживання суддею повноваженнями щодо притягнення особи до відповідальності за вияви неповаги до суду є виявом упередженості. Таке зловживання може статися, коли суддя втрачає над собою контроль і намагається звести особисті рахунки у відповідь стороні, її представнику чи іншій присутній особі, з якими суддя вступив у особистий конфлікт.

Під час розгляду справи суддя повинен виявляти однакове ставлення до всіх учасників справи та демонструвати повагу до них. Висловлення

суддею образ або необґрунтованих зауважень учасникам процесу, нестримана або нетактовна поведінка можуть сформувати переконання в його упередженості та викликати обґрунтовану недовіру до уваленного судового рішення та суду як інституції загалом.

Суддя не повинен перебивати виступ учасника справи, якщо останній у своїх поясненнях не виходить на межі предмету спору, вступати у словесні баталії та втручатися у процес, якщо для цього відсутні об'єктивні підстави. Неприпустимим є й непроцесуальне спілкування судді з учасником справи поза межами судового засідання та висловлювання в будь-якій спосіб (під час виступів у засобах масової інформації, під час приватного спілкування в колі друзів або знайомих) своїх думок з приводу конкретної справи.

Недопустимими є конфлікт інтересів та/або матеріальна чи інша зацікавленість судді, який розглядає справу, в ухваленні певного рішення або дії судді на користь своїх близьких чи родичів. У таких випадках суддя зобов'язаний заявити самовідвід і самоусунути від розгляду справи, не чекаючи заяви про відвід з боку учасників справи.

Перебування судді у дружніх або неприязних чи ворожих стосунках зі стороною у справі, висловлення думки про ступінь достовірності доказів або щодо інших спірних питань безпосередньо в процесі судового розгляду можуть надати стороні обґрунтовані сумніви в неупередженості судді, що тягне за собою його відвід.

Свідченням реальної упередженості судді є наявність певного ставлення до учасника справи або до обставин справи, сформованих до отримання справи у провадження судді (наприклад, якщо раніше суддя брав участь у справі як адвокат або був свідком події, яка розглядається в суді під його головуванням).

Висновки. Проведений аналіз чинного законодавства України, а також міжнародно-правових актів, які визначають стандарти здійснення судочинства та добросовісної поведінки судді, дають підстави для висновку, що питання застосування до особи заходів процесуального примусу належним чином врегульовані нормами ГПК України та не викликають ускладнень у їх практичному застосуванні.

Участь судді, який вирішує господарську справу, в розгляді справи про притягнення особи до адміністративної відповідальності за статтею 185³ КУпАП у зв'язку із вчиненням особою в господарському процесі дій, пов'язаних зі злісною непокорюю законному розпорядженню головуєчого чи порушенням порядку під час судового засідання, що свідчать про явну зневагу до суду, за об'єктивним і суб'єктивним критері-

ями оцінки не є беззаперечним свідченням упевненості судді та не виключають участі такого судді в розгляді справи про притягнення особи до адміністративної відповідальності, за умови, що суддя не зловживає повноваженнями щодо притягнення особи до відповідальності за вияви неповаги до суду і в такий спосіб не намагається звести особисті рахунки у відповідь на образу або через особистий конфлікт.

Аргументовано, що стаття 277 КУпАП, яка передбачає невідкладне вирішення справи щодо вияву неповаги до суду, що за ознаками суспільної небезпеки носять характер кримінального проступку, порушує конституційні гарантії особи на правовий захист у суді та доведення в суді переконливості аргументів, а тому підлягає зміні в такий спосіб, щоб забезпечити особі зазначені права.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України від 01.11.1991 № 1798-ХІІ (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*, 1992. № 6. Ст. 56.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-Х (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради Української РСР*, 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Рішення Ради суддів України від 04.11.2016 № 74. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsuno-74-vid-04112016-s-9632f8396a.pdf>.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. Ст. 141.
6. Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
7. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки судді. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf>.

References

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 1992 (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 6. St. 56 [in Ukraine].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia 1984 (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Dodatok do № 51. St. 1122 [in Ukraine].
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 (Rada Evropy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukraine].
4. Rishennia Rady suddiv Ukrainy 2016 (Rady suddiv Ukrainy). № 74. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsuno-74-vid-04112016-s-9632f8396a.pdf>.
5. Konstytutsiia Ukrainy, 1996 (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30. St. 141 [in Ukraine].
6. Zahalna deklaratsiia prav liudyny, 1948 (Heneralna Asambleja Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukraine].
7. Kommentari shchodo Banhalorskykh pryntsyviv povedinky suddi, 2007 (Orhanizatsiia Ob'iednanykh Natsii). URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf> [in Ukraine].